

JUDAICA BULLETIN

Mededelingenblad van de Stichting Judaica Zwolle
Postbus 194, 8000 AD Zwolle
Verschijnt vier maal per jaar

Jaargang 6, Nummer 1 / Tisjri 5753 - Oktober 1992

+))
* Oplage 300 exemplaren - Abonnement f 12,- - Postgiro 259272 *
.)))-

JUDAICA IN BOEDAPEST

door Wil Cornelissen

Hij of zij die zich voor jodendom interesseert, kan natuurlijk altijd wel iets vinden dat de belangstelling wekt. Bij reizen in de vakantie kun je bewust of onbewust met judaïca in aanraking komen. Een uurtje in een antiquariaat in Genève, Aarhus of Porto doorgebracht, levert ongetwijfeld materiaal op over Jesaia of Mosjé, over de joden in die stad of over de synagogen die er nog zijn of juist niet meer zijn.

*Monument ter herinnering aan de 600.000 Hongaarse joden
die stierven als martelaar in de Nazi-kampen.*

Hier stond het geboortehuis van Theodore Herzl.

Vorig jaar waren wij in Boedapest. Natuurlijk bezochten wij daar de grote synagoge. Ik heb die toen niet in alle glorie gezien, omdat de restauratie nog in volle gang was. Toch was het interessant genoeg om er een tweede keer naar toe te gaan. Dat deden we een paar dagen later, op sjabbath. De dienst duurde niet al te lang en de dames en heren zaten, net als in Zwolle, gescheiden. Heren links, dames rechts. Het balcon werd niet (meer) gebruikt. Ik herinner me dat ik na afloop nogal wat Amerikaans/Engels hoorde. Dat klopte ook, want uit de paar gesprekken die ik hield, bleek me dat er verscheidene Amerikanen hun vroegere vaderland (of het vaderland van hun ouders) bezochten. Natuurlijk gingen we ook naar het zeer bijzondere herdenkingsmonument achter de synagoge. Een grote, uit zuilen voortkomende treurwilg van metaal met onnoemelijk veel gesmede blaadjes, die onnoemelijk veel slachtoffers voorstellende.

En tegen de synagoge bevestigd zag ik de speciale plaquette, die aangaf dat hier het huis van de grote Theodor Herzl had gestaan. Herzl, de profeet uit onze dagen.

We zwierven in wat eens de joodse buurt was geweest en kwamen in contact met een echtpaar uit Australië met hun dochter. De vrouw had haar jeugd op diezelfde plek doorgebracht. Tranen. 'Look there, in that house on the corner I lived with my father and my mother. And my sisters and brother and my

grandparents. All gone ...' Ze huilde weer. De man en de dochter stonden er wat onhandig bij. En in mijn keel kwam weer die forse brok waarvan ik al eerder last had gehad tijdens mijn bezoek aan deze stad.

Want een paar dagen daarvoor hadden mijn vrouw en ik de grote algemene Boedapester begraafplaats bezocht. Heel indrukwekkend. We zagen de graven van dokter Semmelweis, de redder der kraamvrouwen. En ook van de dichter Sándor Petöfi, van Lajos Kossuth, van de genoemden en de naamlozen van de 1956-opstand en natuurlijk van Imre Nagy, Pal Maleter, Ana Kethly en anderen in hun tijdelijke eregraven op 't ereveld.

Maar we bezochten ook de daarnaast liggende joodse begraafplaats. De liberaal-joodse begraafplaats moet ik zeggen. Daar hadden we een vreemde belevenis. Toen we de ingang gepasseerd waren, kwam een peloton soldaten de begraafplaats afmarcheren. Na wat vragen en zoeken bleken we net te laat te zijn om de jaarlijkse (maar nog niet zo lang geleden weer ingestelde) plechtigheid meegemaakt te hebben bij 't graf van de joods-hongaarse heldin Hannah Szenes. Eigen lijk moet ik zeggen: op de plek

De steen voor Hannah Szenes.

Israëlische postzegel ter herinnering aan Raoul Wallenberg.

waar eens haar graf was. Want Hannah Szenes' stoffelijk overschot is in 1970 naar Israël overgebracht. Op de Boedapester begraafplaats rest alleen nog maar een steen, een monument. En ieder jaar op 17 juli, haar geboortedag, is er een korte indrukwekkende plechtigheid.

Later, weer thuis in Nederland, zocht ik de naam van de vrouw op in The Jewish Encyclopedia. En ik vond: Hannah Szenes (1921 - 1944). Geboren in Boedapest. In 1939 naar Palestina in de kibboets Sedot Yam. Vrijwilligster in het Engelse leger in 1943 als radio-operator. Werd gearachuteerd in 1944 in Joegoslavië, om Hongarije te bereiken om gevangenen te redden en Joods verzet te organiseren. Werd gevangen genomen. Proces in Boedapest. Gefusilleerd. Schreef ook enige ontroerende Hebreeuwse gedichten.

Vele weken daarna blader ik in mijn (zeer onvolledige en slecht bijgehouden) Israëlische postzegelverzameling. En ik zie dat in 1982 in een grote serie van 20 martelaren van de onafhankelijkheidsstrijd voor Israël ook een zegel van Hannah Szenes is opgenomen.

In diezelfde verzameling zit een zegel van Raoul Wallenberg, de Zweedse diplomaat die zoveel duizenden Hongaarse joden het leven heeft gered, waaronder mijn vriend Thomas Mandel. Van Wallenberg is er een groot monument in Boedapest te zien in de Szilágyi Erzsébet fasor. Het is gemaakt door de bekende Hongaarse beeldhouwer Imre Varga. Toen wij voor dat grote beeld stonden kreeg ik de neiging iets te doen. Wat kon ik in dit geval

anders doen dan wat wilde bloempjes die ik daar op het grasveld zag, afplukken en voor dat beeld leggen. Maar wat heeft 't voor nut, welke zin heeft 't. Ik krijg nooit antwoord op zulke vragen.

Of dit alles nog niet genoeg was, gingen we een dag later naar de wat verderop gelegen orthodox-joodse begraafplaats. We kwamen daar juist op 't moment dat er een lewaje (begravenis) plaatsvond. Op gedempte toon praatte ik met een paar mannen uit het kleine groepje en bleef wat achteraf staan. Plotseling hoorde ik roepen: 'Hé Holland, ja Sie! Kommen Sie mal her. Wir brauchen einen Minjan-Mann.' En voor ik het besepte stond ik daar als tiende man de groep compleet te maken bij de teraardebestelling van en 't gebeden zeggen voor een mij volkomen onbekende overledene. Niemand had mij gevraagd of ik wel jood was. Mijn keppeltje was blijkbaar voldoende.

Op de terugweg naar het centrum van de stad kwam ik in de tram naast een van de begrafenis-gangers te zitten en vroeg hem wie de begraven man wel geweest was. Hij kon daar geen antwoord op geven. Al wat hij wist was dat 't een man uit Antwerpen betrof, wiens laatste wens 't geweest was om in Boedapest te worden begraven. Nee, hij wist geen naam en familieleden waren er ook niet geweest. Ja, misschien alleen die vrouw, die er bij was geweest naast mijn echtgenote. Waarschijnlijk had de man ooit in Boedapest gewoond, maar 'ja, Sie versteh'n nichtwahr? Der Krieg ...' Ik begreep 't, zei ik.

Toen ik het verhaal later aan mijn Zwolse vriend vertelde, zei hij peinzend: 'Ja, misschien had Hakadosj Baroecho - de Heilige geprezen zij Hij - je wel juist expres op die dag, op dát uur naar die plaats gestuurd omdat ze je als tiende man daar nodig hadden.'

En ik, eeuwige twijfelaar, twijfelde weer ...

C))))))))))))))))))))))))))))))))))))))D
5 **GIFTEN** 5
F))))))))))))))))))))))))))))))))))))))E

Giften aan de Stichting Judaica Zwolle zijn aftrekbaar voor de inkomstenbelasting. Wij houden ons aanbevolen: giro 259272, t.n.v. Stichting Judaica Zwolle, De Zwanebloem 35, Zwartsluis.

ANTISEMITISME OF NIET?

door Wil Cornelissen

Al een hele tijd loop ik met een probleem(pje) rond. Of eigenlijk zijn het drie problemen. Drie geschiedenissen. Ik zal ze u vertellen. Mijn vraag is of er in de drie verhalen nu wèl of géén antisemitisme bedoeld is. Ik kom er niet zo goed uit. Wellicht weet u het antwoord.

De vroegere voorzitter van de Joodse Gemeente Zwolle, Leo Marcus, vertelde graag het verhaal dat hij als sportieve jongeman voor Z.A.C. voetbalde. Zwetend en rennend probeerde hij zijn club aan de nodige doelpunten te helpen. En vaak gebeurde het dan dat hij, al hollend achter de bal, uit het publiek de aanmoedigingskreet: 'Hup jeude!' hoorde. Leo zei dan altijd: 'Nee, daar zat géén discriminatie achter. Tegen een ander riepen ze Hup rooie! of Vooruit bleekscheet! Nou, en tegen mij zeiden ze Hup jeude. Maar daar bedoelden ze niks mee.'

Ik twijfelde ...

Het tweede verhaal speelt in Duitsland. Misschien maakt dat de beoordeling iets eenvoudiger?

Op weg naar een verre vakantiebestemming maakten mij vrouw en ik een kleine omweg over Rec-linghausen, niet ver over de Nederlandse grens. Ik wilde daar het graf zoeken van een ver familielid. De bewuste oom had ik nooit ontmoet, maar ik wilde dan toch in ieder geval zijn grafsteen bezoeken. Als ik die tenminste kon vinden.

De kleine joodse begraafplaats lag aan een stille weg, even buiten de stad. Er omheen stond een muur, het toegangshek was op slot. We liepen er langs en kwamen bij een boerderij waar twee mannen op 't erf aan het houtzagen waren. Ze waren heel behulpzaam en wezen ons een plek waar we zó bij een afgebrokkelde plaats

over de muur op de begraafplaats konden komen. Maar voordien vroegen ze ons 'der Name des Herrn den sie suchen'. Dan konden ze ons misschien helpen. 'Ach so, der Name war Passmann? Ja, da waren mehrere Juden mit diesem Namen in Rec-linghausen gewesen. Viele Juden. Aber auch normale Leute die so hiessen ...'

We hebben de steen gevonden. En ik heb een foto gemaakt. Maar nog steeds pieker ik er over wat toch het verschil was tussen Juden und normale Leute. En niet alleen mit dem Namen Passmann. En was die man nu een antisemiet of bedoelde hij er verder niets mee?

Ik fiets met een goede vriend naar 't centrum van Zwolle. Ik moet een bepaald product kopen en weet niet goed waar ik dat 't beste kan krijgen. 'O, maar dan kun je 't gemakkelijkst naar X rijden', zegt mijn vriend, 'die heeft héél goede spullen. Maar ja, je weet hij is Jood en wil dus geld verdienen ...'

Mijn vriend was éven mijn joodse moeder vergeten.

En ik peins er nu maar over of gereformeerde of katholieke zakenlieden dan géén geld willen verdienen.

Voor de goede orde: mijn vriend is géén antisemiet, hij is geen roomse paap, die ze dus achter de elleboog heeft, maar hij komt uit een goed-gereformeerd nest. Een echte fiene, weet u wel?

P.S.

Bent u óók zo dol op jodenkoeken?

64444444444444444444444444444444@
5 **ABONNEMENTEN** *
5 **JUDAICA-BULLETIN** *
F)))))))))))))))))))))))))) -

Wie niet deelneemt aan onze cursussen, maar toch geïnformeerd wil worden over activiteiten in Zwolle en omgeving op het gebied van het jodendom, kan zich abonneren op het Judaica-Bulletin door f 12,- over te maken op postgiro 259272 t.n.v. Stichting Judaica Zwolle, Zwartsluis.

WAAROM DOEN JODEN DAT MUTSJE OP, MENEER?

door Wil Cornelissen

De rondleiding in de synagoge van Zwolle, die ik nu zo'n drie jaar met mevrouw Ketelaar en de heer Kan verzorg, zijn voor mij niet alleen heel leerzaam en een bron van inspiratie, maar ze zijn ook vaak heel amusant.

Er zijn nog al eens wat misverstanden over jodendom, de dienst op sjabbat of over de spijswetten. En nu heb ik helemaal niet de illusie dat ik die misverstanden allemaal uit de weg kan ruimen (en ik heb helemáál niet de illusie overal een antwoord op te weten!), maar soms kunnen eenvoudige problemen een eenvoudig antwoord krijgen.

Leuk is 't, dat ik ook wel eens wordt gecontroleerd. Dat overkwam mij bijvoorbeeld enkele weken geleden, toen ik met een groep belangstellenden voor de synagoge stond. Ik begin mijn rondleidingen altijd vóór de sjoel om daar op twee dingen te wijzen. Ten eerste het monument dat herinnert aan de honderden omgekomenen uit Zwolle. Ten tweede wijs ik op de gevelsteen, waar de spreuk uit Jesaja 56:7 vermeld staat. 'Want dit is een huis des gebeds voor alle volkeren'. Uit de groep gingen er meteen twee handen naar de binnenzakken, waaruit de Bijbel werd gehaald. Gelukkig klopte de Jesaja-tekst!

Bij binnenkomst worden de heren verzocht een hoofdbedekking op te doen. Een enkele maal heeft men daar al rekening mee gehouden, maar meestal doen onze 'leen-keppeltjes' goede diensten. 'Waarom doen de joden dat mutsje op, meneer?' Na het antwoord op die vraag (en eigenlijk zijn er meerdere antwoorden mogelijk, maar ik geef ze hier niet, want dan komt u niet meer zèlf en dat vinden we nu juist zo leuk), gaan we naar de eigenlijke grote synagogezaal. We komen dan al gauw te spreken over de joodse jaartelling, er wordt dan ook vaak driftig (om)gerekend, over de hebreeuwse letters, over de inrichting van de sjoel, de aparte zitplaatsen voor dames en heren, de begintijd van een 'joodse dag', de gewoontes en tradities van vaak vele eeuwen. Dikwijls zijn de uit zo'n rondleiding voortvloeiende gesprekken weer aanleiding om te spreken over discriminatie en antisemitisme, over het zogenaamde uitkomen (= toetreding tot het jodendom; 'Is dat dan mogelijk meneer, en word je dan ook óvergedoopt?') en over allerlei theologische problemen. Maar díe houd ik wel op afstand, want een theoloog ben ik niet!

En datzelfde geldt voor de huidige politieke toestand van Israel en de buurlanden. Vragen daarover stuur ik door naar de heren Rabin, Peres, Baker en Moebarak.

Maar de rondleidingen in onze mooie, bijna honderd jaar oude Zwolse synagoge geven vreugde aan vele groepen van jong tot oud. En aan de rondleiders!

Mocht u (weer) eens willen komen, aarzel dan niet en bel een van ons op. Er is vast wel een geschikte dag en tijd te vinden.

64444444444444444444444444444444@
5 **BIBLIOTHEEK** *
F)))))))))))))))))))))))))))) -

Wie boeken aan de Stichting Judaica wil schenken of meer wil weten over de bibliotheek, kan contact opnemen met mevr. Trudy Kwakkel, tel. 05202-24021.

64444444444444444444444444444444@
5 **BOEK STUDIEDAG** *
F)))))))))))))))))))))))))))) -

Het boek 'De invloed van het Jodendom op de Westeuropese cultuur' is een uitgave van de Stichting Judaica Zwolle. Het bevat bijdragen aan de studiedag van 15 september 1991 ter gelegenheid van het vijfjarig bestaan van het Vrije Leerhuis in de Zwolse synagoge. Het boek behandelt de joodse invloed op de westerse cultuur in het algemeen en in het bijzonder op de emancipatiebewegingen in de 19e en 20e eeuw, de liturgie van de christelijke kerken, de ontwikkeling van het westerse recht en de moderne filosofie. Toegevoegd is een artikel over de rol van de joodse vrouw in het acculturatieproces van joden in de 19e en 20e eeuw. Het boek is verkrijgbaar door f 25,- over te maken op giro 259272 t.n.v. Stichting Judaica Zwolle, Zwartsluis, onder vermelding van 'Boek studiedag'.

JAARPROGRAMMA GENOOTSCHAP NEDERLAND-ISRAËL AFDELING ZWOLLE

Israël is en blijft een interessant en belangwekkend land. Historisch gezien is het het land van het Jodendom en de bakermat van het Christendom. Archeologie, geschiedenis en cultuur bieden een rijke schakering aan onderwerpen, die de moeite van het bestuderen waard zijn. De natuur is, hoewel Israël een klein land is, zeer verscheiden. Politiek is Israël van grote betekenis. Als enige echte democratie in het Midden-Oosten stelt het de wereld steeds weer voor verrassingen. De afgelopen verkiezingen hebben de politieke situatie weer ingrijpend veranderd.

Aan al deze zaken besteedt het genootschap Nederland-Israël aandacht sinds haar oprichting. De doelstelling van het genootschap is het wekken van belangstelling voor de staat Israël en voor de joodse cultuur. In de Zwolse afdeling van het genootschap wordt geprobeerd die doelstelling te verwezenlijken door het organiseren van lezingen, dia-avonden, voordrachten, discussies en dergelijke. Op die wijze zijn de leden in staat hun kennis over Israël en de joodse cultuur te vergroten en een verkeerde beeldvorming te corrigeren en te voorkomen.

Ook voor het seizoen 1992-1993 heeft het bestuur weer een aantal avonden georganiseerd, waarop ieder van harte welkom is. Vrijwel alle avonden zijn gratis toegankelijk en men kan belangstellende familieleden, vrienden en kennissen gerust eens meenemen voor een kennismaking. De avonden vinden plaats in de sfeervolle synagoge van Zwolle. Het programma ziet er als volgt uit.

Eerste bijeenkomst:

Onderwerp : De actuele politieke situatie in het Nabije Oosten
 Spreker : Drs. Ronnie Naftaniël, directeur van het Centrum Informatie en Documentatie Israël (CIDI)
 Datum : Donderdag 24 september 1992

Tweede bijeenkomst:

Onderwerp : Het humanisme van Abel Herzberg
 Spreker : Drs. A. van Heusden, theoloog en medewerker van de Stichting Leerhuis en Liturgie te Amsterdam
 Datum : Woensdag 28 oktober 1992
 Aanvang : 19.30 uur

Derde bijeenkomst: CONCERT

Inhoud : De bekende Amsterdamse chazan prof. dr. Hans Bloemendal zingt liederen uit de synagoge met harpbegeleiding
 Datum : Woensdag 25 november 1992
 Aanvang : 19.30 uur

Vierde bijeenkomst:

Onderwerp : Spaanse ervaringen: over Joden, Christenen en Moslims
 Spreker : Mevr. drs. Judith Belinfante, directeur van het Joods Historisch Museum te Amsterdam
 Datum : Donderdag 21 januari 1993
 Aanvang : 19.30 uur

Vijfde bijeenkomst:

Onderwerp : De Statenbijbel en de rabbijnen (met dia's)
 Spreker : Drs. C.M.L. Verdegaal, docent Oriëntalistiek en Oude Testament aan de Katholieke Leergangen te Tilburg
 Datum : Donderdag 11 maart 1993
 Aanvang : 19.30 uur

Zesde bijeenkomst:

De jaarlijkse viering van Jom Ha'atmaot - de onafhankelijkheidsdag van de staat Israël - welke dit jaar valt op 26 april 1993, zal omstreeks die datum door onze afdeling worden gevierd met een feestelijke avond. Over de datum en het programma wordt u te zijner tijd nader geïnformeerd.

di 24/11   Hebreeuws IV (bijhoudcursus-Snijders),
              middag 4
              Vrij Leerhuis 'Zonder Tora', avond 5

wo 25/11	Vrij Leerhuis Achttiengebied, avond 4 * Genootschap Nederland-Israël Zwolle: CONCERT. De bekende Amsterdamse chazzan prof. dr. Hans Bloemendal zingt liederen uit de synagoge met harpbegeleiding. Tijd: 19.30 uur. Plaats: de synagoge van Zwolle.
do 26/11	Hebreeuws I (beginnerscursus), avond 6 * Genootschap Nederland-Israël Hoogeven: 'De culturele aanpassing van de Nederlandse joden aan hun omgeving in de eerste helft van de negentiende eeuw'. Inleider: mevr. drs. F. van Cleef-Hiegentlich. Tijd en plaats: 05280-62056. * Werkgroep Kerk en Israël Herv. en Geref. Kerk Zwolle: 'Heiliging van de Naam'. Inleider: mevr. Beatrice Jongkind. Tijd: 19.30 uur. Plaats: Oosterkerk, Koewegje, Zwolle.
za 28/11	sjabbat Toledot (Gen. 25:19-28:9)
-----	
ma 30/11	Cursus Joodse geschiedenis, avond 3
di 01/12	Cursus Levinas, avond 3
do 03/12	Hebreeuws III (bijhoudcursus-Boertjens), avond 4
za 05/12	sjabbat Wajeetsee (Gen. 28:10-32:3)
-----	
ma 07/12	Hebreeuws II (gevorderdencursus), avond 7
di 08/12	Hebreeuws IV (bijhoudcursus-Snijders), middag 5 Vrij Leerhuis 'Zonder Tora', avond 6
wo 09/12	Vrij Leerhuis Achttiengebied, avond 5
do 10/12	Hebreeuws I (beginnerscursus), avond 7
za 12/12	sjabbat Wajisjlach (Gen. 32:4-36:43)
-----	
ma 14/12	Cursus Joodse geschiedenis, avond 4
di 15/12	Cursus Levinas, avond 4
do 17/12	Hebreeuws I (beginnerscursus), avond 8
za 19/12	sjabbat Wajeesjev (Gen. 37:1-40:23)
-----	
zo 20/12	1e dag Chanoeka
ma 21/12	Hebreeuws II (gevorderdencursus), avond 8
di 22/12	Hebreeuws IV (bijhoudcursus-Snijders), middag 6 Vrij Leerhuis 'Zonder Tora', avond 7
wo 23/12	Vrij Leerhuis Achttiengebied, avond 6
vr 25/12	[1e Kerstdag]
za 26/12	sjabbat Miqueets (Gen. 41:1-44:17) - [2e Kerstdag]
-----	
zo 27/12	8e dag Chanoeka
vr 01/01	[Nieuwjaarsdag]
za 02/01	sjabbat Wajigasj (Gen. 44:18-47:27)

zo 03/01	Vastendag 10 Tetewt
ma 04/01	Cursus Hooglied, avond 1
di 05/01	Cursus Levinas, reserveavond
do 07/01	Hebreeuws I (beginnerscursus), avond 9
za 09/01	sjabbat Wajechie (Gen. 47:28-50:26)
-----	
ma 11/01	Hebreeuws II (gevorderdencursus), avond 9
di 12/01	Hebreeuws IV (bijhoudcursus-Snijders), middag 7
	Vrij Leerhuis 'Zonder Tora', avond 8
wo 13/01	Vrij Leerhuis Achttingebed, avond 7
do 14/01	Hebreeuws III (bijhoudcursus-Boertjens), avond 5
	* Werkgroep Kerk en Israël Herv. en Geref. Kerk Zwolle: Evaluatieavond waarop ieder zich kan uitspreken over de avonden. Tijd: 19.30 uur. Plaats: Oosterkerk, Koewegje, Zwolle.
	* Genootschap Nederland-Israël Ommen: 'Een duizend sterrenhotel in de Negev - Met Israël's in jeeps door de woestijn'. Inleider: drs. K.E. de Haan te Oosterbeek.
za 16/01	sjabbat Sjemot (Ex. 1:1-6:1)

64444444444444444444444444444444@
5 **TENTOONSTELLING** *
F)))))))))))))))))))))))))) -

De door de Stichting Judaica Zwolle georganiseerde tentoonstelling over 'Joods leven in en om Zwolle' in de Zwolse synagoge is de afgelopen maanden elke zondagmiddag geopend geweest van 13.30-17.00 uur. Op dit moment vinden er in verband met de verwarming van het gebouw besprekingen plaats over de openstelling gedurende de wintermaanden. Wilt u de komende maanden een bezoek brengen, dan is het dus verstandig even te informeren of de tentoonstelling open is op zondagmiddag (tel. 038-539283). De entree-prijs is voor volwassenen verhoogd tot f 2,50 per persoon. Zij krijgen dan de brochure over de inhoud van de tentoonstelling gratis. Voor kinderen blijft de toegang f 1,-.

(Het volgende artikel is overgenomen uit het Nieuw Israelietisch Weekblad van 4 september 1992)

Zwolse kille springlevend dankzij actieve mailing en tolerante sfeer

door Miriam Visser

De imponerende synagoge staat in het hartje van de Zwolse binnenstad. Ooit was het gebouw het centrum van een bijna 700 leden tellende joodse gemeente. Anno 1992 is de synagoge het middelpunt van de ongeveer vijftig zielen tellende kehille en het centrum voor de overdracht van de joodse geschiedenis en cultuur aan zowel joden als niet-joden. Want de Zwolse gemeente is een 'open' gemeente.

De Joodse Gemeente Zwolle is een van de grote en, voor provinciale begrippen, actieve joodse gemeenten. Om de twee, soms drie weken is er dienst. Het hele jaar door zijn er tal van activiteiten zoals de jaarlijkse seideravond en het zogenaamde Synagoge-pad, een tocht langs joodse monumenten in en rondom Zwolle. Bovendien een kleine vijftig leden telt de kehille ongeveer zestig gastleden. Dat zijn leden die halachisch niet-joods zijn, maar wel alle diensten en activiteiten bijwonen. Voorzitter van de Joodse Gemeente Zwolle, Daan Stibbe: „Bij ons is iedereen welkom, ook mensen die halachisch niet-joods zijn, horen er bij.”

De Joodse Gemeente Zwolle is over de hele linie „erg soepel,” weet secretaris Harry Kan. Voorzitter Stibbe: „Wij zijn aangesloten bij het Nederlands Israelietisch Kerkgenootschap, wat betekent dat onze diensten orthodox zijn. Toch zijn we in feite meer traditioneel ingesteld dan orthodox.” Secretaris Kan waagt het de Zwolse gemeenschap „best liberaal” te noemen. „Wij vragen niet 'wat eet je,' 'wat doe je' of 'wat doe je niet.' Er is hier niemand meer die orthodox is. Als je bewust joods wilt leven, woon je namelijk niet in Zwolle, want dat is hier

moeilijk tot onmogelijk,” aldus Kan. „Daarom moeten we als bestuurders wel soepel zijn, anders houden we op te bestaan.”

„Men komt op sjabbat gewoon met de auto naar sjoel,” vertelt de heer Kan. „En er zijn hier joodse mannen lid die zijn getrouwd met niet-joodse vrouwen. Mensen die halachisch niet-joods zijn, zijn gastlid. Ze kunnen niet zomaar joods worden, dat is de grens aan onze souplesse. Zouden we niet-joden zomaar joods laten worden, dan zouden we problemen krijgen met het NIK. Nu zegt het NIK niets. Ze zijn waarschijnlijk al hartstikke blij dat de zaak hier marcheert. Dat er een joodse gemeente is.”

Vergrijzing

Gemakkelijk is het niet om 'de zaak' draaiende te houden. De gemeente kampt met de bekende mediene-problemen: voornamelijk oudere leden - vergrijzing - en weinig tot geen jongeren. De jeugd is weggetrokken of heeft zich als lid teruggetrokken, want ook in joodse kringen is 'ontkerkelijk' geen onbekend verschijnsel. De laatste keer dat er onder de Zwolse choepa werd getrouwd, was zes jaar geleden. Kan: „Elke keer als er dienst is, moet ik weer bellen voor minjan

De Zwolse sjoel

(voorgeschreven quorum van tien mannen).”

Alleen dankzij een actief optreden leidt de Zwolse gemeente een tamelijk bloeiend bestaan. Daan Stibbe: „Wij zijn zeer actief in de benadering van mensen. Ken je die bedrijven die elke week een mailing door je bus gooien? Nou, zo werken wij ook. Wij blijven iedereen schrijven. En bellen. Wij proberen de mensen aan ons te binden.” Stibbe is „waanzinnig gedreven” om de ge-

meente actief te houden. „De joodse gemeente heeft eeuwenlang deel uitgemaakt van de gemeente Zwolle. Daarom hecht ik er ontzettend veel waarde aan dat er tussen alle kruizen een Mageen David (Davidsster) blijft staan.”

Wil Cornelissen, lid van de Joodse Gemeente Zwolle, denkt er net zo over. Hij is geboren uit een gemengd huwelijk en niet joods opgevoed. Op latere leeftijd werd hij lid van de Joodse Gemeente, „omdat ik gehecht ben aan de traditie, niet zo zeer aan de religie. Ik ben een traditionele jood, noem het sentimenteel, als je wilt. Als ik op sjabbat de gebeden zeg, dan denk ik soms: 'Ge-loof ik dit allemaal? Sta ik hier achter?' Nee dus, helemaal niet. Toch zeg ik ze.”

Wil Cornelissen: „Mijn moeder was in het geheel niet vroom. Toch werd ze na de oorlog lid van de joodse gemeente in Zwolle. Omdat ze dan op de joodse begraafplaats zou worden begraven. Als ze dat zei, zeiden wij: 'Moeder, houd toch op.' Maar dat wilde ze. Ze wilde dat er

in ieder geval één lid van die hele grote familie van haar op de joodse begraafplaats in Zwolle zou worden begraven. Niet in Sobibor of Auschwitz.”

„De gedachte doet pijn dat er over een aantal jaren misschien geen joodse gemeente in Zwolle is,” vervolgt hij. „Natuurlijk, natuurlijk, natuurlijk! Maar daar denk ik maar niet aan. Toen de oude rabbijn Marcus een aantal jaren geleden naar Israël emigreerde, zei hij dat er binnenkort wel geen Joodse Gemeente Zwolle meer zou zijn. Nou, we zijn er nog. Daar denk ik maar aan.”

Zwolle heeft een traditie op te houden. De geschiedenis van de kerk gaat terug tot de veertiende eeuw. Het aantal joden in de stad bleef klein, totdat in 1720 een handelsmaatschappij werd opgericht. De onderneming, die met geld van joden uit Amsterdam werd gefinancierd, trok veel joden naar Zwolle. In de daaropvolgende jaren gingen steeds meer gilden voor joden open. Er werd een joodse gemeente opgericht en enkele decennia later kregen haar leden het recht openlijk

hun godsdienst te belijden. In 1757 leende de Zwolse stadsraad 'uit liefde voor God' de Librije, een deel van een voormalig dominicaer klooster, uit aan de joodse gemeente.

Aan het einde van de negentiende eeuw bereikte de joodse gemeente in de voormalige Hanzestad haar hoogste ledental: 691. De synagoge werd te klein bevonden en de gemeente week uit naar een nieuw pand in de Schoutenstraat. Deze synagoge werd in 1899 ingewijd. Aan het begin van de twintigste eeuw kwam er een eind aan de groei en nam het ledental zelfs af. En van de ongeveer zeshonderd joodse Zwollenaren in 1940, is slechts een klein aantal in leven gebleven. Ongeveer 135 joden keerden na 1945 terug naar de stad aan de IJssel.

De synagoge - hoewel zwaar verwaarloosd - had tijdens de Tweede Wereldoorlog nauwelijks schade geleden en werd weer in gebruik genomen. De sjoel raakte echter na enkele decennia steeds verder in verval, omdat de gedecimeerde joodse gemeenschap niet langer in staat was het gebouw te beheren. Het wa-

Op de voormalige vrouwengalerij is een expositie ingericht. Op de begane grond is de gebedsruimte door een koord gescheiden van het profane gedeelte

ren niet-joodse ingezetenen van Zwolle die uiteindelijk het initiatief namen voor een restauratie. Zij riepen begin jaren tachtig een stichting in het leven die het behoud van de synagoge moest bewerkstelligen: de stichting Voortbestaan Synagoge Zwolle.

Met de eerste herstelwerkzaamheden werd in 1984 begonnen. Op 20 september 1989 werd de negentig jaar oude sjoel opnieuw ingewijd. Met de opening van de permanente tentoonstelling Joods leven in en om Zwolle, werd de restauratie op 5 mei 1992 officieel afgerond.

Harrie Kan is niet weinig trots op het geheel gerestaureerde gebouw aan het Samuel Hirschplein. Toegewijd toont hij ons het gebouw van onder tot boven. Zelfs het kleinste kamertje van het gebouw, de geluidsinstallatie en de koffiekopjes waarop een miniatuur-synagoge prijkt, ontkomen niet aan de rondleiding. „Bij de restauratie van de sjoel is geprobeerd het gebouw zoveel mogelijk in de oude staat te herstellen,” vertelt de heer Kan. Oude meubelen werden gerestaureerd en voor het houtwerk zijn de oorspronkelijke kleuren gebruikt.

De grote zaal werd gesplitst in een sacraal en een profaan gedeelte. De laatste verhuurt de Joodse Gemeente voor culturele evenementen, zoals symposia, lezingen en muziekuitvoeringen. „Maar alleen voor activiteiten die het bestuur van de joodse gemeente passend vindt,” zegt secretaris Kan.

Niet alle muziek mag ten gehore worden gebracht. Kan vertelt dat een groep musici ooit toestemming vroeg in de zaal een cd-opname te maken. Hij ging akkoord. In eerste instantie. Want toen hij de groep hoorde - „het klonk werkelijk prachtig” - en naar de tekst informeerde, ging het muzikale intermezzo niet door. Want een Passion in een synagoge laten uitvoeren, dat vindt Kan - en met hem het bestuur - „niet passend.”

De grote zaal van de synagoge gebruikt de joodse gemeente alleen bij speciale diensten en in de zomer. In de winter wordt de kleine zaal ge-

bruikt omdat de stookkosten in deze ruimte veel lager zijn dan in de grote zaal. In beide ruimten zitten tijdens de dienst mannen en vrouwen bij elkaar. „Het is niet helemaal volgens de regels van het Nederlands Israelietisch Kerkgenootschap,” zegt secretaris Harrie Kan. „Maar het kan niet anders meer. Er is maar een handjevol joden. Als er hier veertig personen aanwezig zijn, zijn we blij. Dan gaan we niet de vrouwen nog eens apart zetten.”

Sinds de restauratie van de synagoge is het gebouw meer dan alleen een onderkomen voor de joodse gemeenschap in Zwolle. Voor zowel joden als niet-joden is het een centrum geworden waar de joodse cultuur en geschiedenis levend worden gehouden en doorgegeven. De permanente tentoonstelling op de vrouwengalerij brengt de bewogen Zwolse geschiedenis in beeld. De Stichting Judaica tracht vooral de joodse cultuur uit te dragen.

Doelstelling van de in 1986 opgerichte stichting is het overdragen van kennis over de joodse godsdienst, geschiedenis, taal en cultuur. Het idee voor de oprichting van de stichting werd geboren in de loop van het restauratieproces van de synagoge. Een aantal initiatiefnemers van de restauratie raakte er toen steeds meer van overtuigd dat in de geheel gerestaureerde sjoel activiteiten moesten plaatsvinden die bij het karakter van het gebouw aansloten. In 1986 werd daarom de Stichting Judaica opgericht die in september van datzelfde jaar al van start ging met een Vrij Leerhuis voor Talmoud en Tora. „Vrij staat voor: niet gebonden aan een joodse, christelijke of kerkelijke groepering,” vertelt ons Peter van 't Riet, mede-oprichter van de Stichting Judaica. „Alle opvattingen zijn geoorloofd, mits - en dat is de enige beperking - zij geen evangeliserend karakter hebben.”

De stichting heeft - onbedoeld, volgens Peter van 't Riet - de Joodse Gemeente Zwolle een kleine impuls gegeven. Want niet alleen Zwolse niet-joden volgen de Judaica-cursussen. „Er kwamen verschillende joden op de cursussen af. Vaak mensen die toch al met hun identiteit bezig waren. Na de cursus zie ik ze

dan soms terug in de synagoge. Dan merk je dat de cursus als een katalysator heeft gewerkt.” Van 't Riet wil niet suggereren dat het de Stichting Judaica is, die joden weer naar de synagoge heeft gebracht. „Als wij er niet waren geweest, waren ze misschien ook wel weer gegaan. Maar feit is, dat de cursus de eerste gang naar sjoel voor een aantal heeft vergemakkelijkt. Wij hebben de drempel verlaagd.”

Bijvoorbeeld voor Astrid Kruit-hof-Rodrigues Pereira. Zij is getrouwd met een niet-joodse man en „deed er - behalve op seideravond - niets meer aan.” Wel had ze de 'nesjomme' en daarom begon zij enkele jaren geleden aan een cursus van de Stichting Judaica. „Er ging een wereld voor mij open. Ik verslond boeken over het jodendom en ging steeds vaker naar sjoel. Het was net in de tijd dat er voor het eerst weer regelmatig diensten waren, dus dat kwam goed uit.” Ook haar man voelt zich thuis in de joodse gemeente. Joods worden is niet aan de orde. Hij is gast of vriend van de synagoge en vindt dat prima.

Ook Peter van 't Riet noemt de openheid in de kehille typerend voor de Zwolse gemeente. Van 't Riet, van oorsprong gereformeerd, komt „vaker in de synagoge dan in de kerk. Toen ik voor het eerst in de synagoge kwam, kreeg ik van iedereen een hand. Tijdens de dienst werd me onmiddellijk een vertaling van Dasberg toegeschoven. Dat noem ik een open houding.” Van oudsher was de sfeer in de joodse gemeente al erg open. Zowel naar joden als niet-joden, weet Van 't Riet. „Rabbiijn Samuel Hirsch, de laatste opperrabbiijn van Overijssel en een tamelijk streng, orthodox rabbiijn, stond al open voor niet-joden en werkte met hen samen.”

Met de religieuze en culturele bestemming van de synagoge geeft de Joodse Gemeente Zwolle aan, dat het joodse leven in dit deel van de mediene met een goede organisatie, een doordachte analyse en een grote dosis flexibiliteit een kans heeft.

In bovenstaand artikel zijn helaas enkele onjuistheden geslopen. Het initiatief tot de restauratie ging niet alleen uit van niet-joden. Het was een groep van joden en niet-joden die dit initiatief nam en de Stichting Voortbestaan Synagoge Zwolle oprichtte. Ook was de heer Leo Marcus geen rabbiijn, maar jarenlang voorzitter van de Joodse Gemeente Zwolle.

(Het volgende artikel is overgenomen uit de Zwolse Courant)

Lijvige brief mondtd uit in boek

(Door Willem Wind)

DEDEMSVAART - Een brief van midden mei 1989 van een inwoner van Arnhem aan de gemeente Avereest, om enige informatie over de joodse gemeenschap in Avereest, was de aanleiding voor het boek 'De Joodse gemeenschap van Avereest'. De door de 64-jarige Dedemsvaarter Pèter Makaske verzamelde informatie bleek namelijk 35 kantjes tekst te omvatten, heel wat meer dan een brief dus.

Makaske volgde het advies van zijn vrouw op om er met foto's van panden van joden en de begraafplaats een boekje van te maken. Makaske kreeg van de gemeente alle medewerking om er twaalf exemplaren van te maken, provisioneel van opzet, die overigens snel verdeeld waren. Uiteindelijk is er met behulp van die eerste gegevens en uit tientallen daarna gevoerde gesprekken een boek gemaakt dat ruim tweehonderd pagina's telt. Er staan zo'n 160 foto's in. Makaske had overigens materiaal voor meer dan het dubbele aantal pagina's. 'Ik wilde een totaal-boek, een document. Dat zou niet alleen heel lijvig, maar ook heel duur worden en daarom is het drastisch ingekort'. Het boek wordt op 2 oktober, precies een halve eeuw nadat het grootste deel van de Avereester joodse gemeenschap werd afgevoerd naar uiteindelijk de vernietigingskampen, gepresenteerd. Het eerste exemplaar wordt aangeboden aan Roberta Boom-Spier uit Utrecht. Makaske trof zijn vroegere plaatsgenote tijdens de tentoonstelling over het joodse leven in Overijssel, die op 21 februari 1991 in het Avereester gemeentehuis werd geopend.

Tijdens een nadere ontmoeting had ze haar levensverhaal van de periode 1940-1945 op papier gezet. Makaske spreekt van een schokkend verhaal, maar ook heel ontroerend. Het verhaal staat volledig in het boek. Waarom het boek aan haar werd opgedragen? 'Uit pietetsoverwegingen. Uit mededogen dat er zo veel joden zijn afgeslacht in de concentratiekampen. We zijn samen naar school geweest, naar de school van meester Van Zuiden en naar de vroegere Mulo aan de Julianastraat. Ze is nog de enige vertegenwoordigster van de Avereester joodse gemeenschap'.

Op een enkel geval na is Makaske heel tevreden over de medewerking die hij naderhand kreeg bij het verzamelen van verdere gegevens. Naast tientallen gesprekken met ooggetuigen en mensen die naast joden hadden gewoond, benaderde hij 35 gemeenten om nadere feiten. Alleen Amsterdam stuurde een acceptgiro, om veertien gulden over te maken, waarna het gevraagde zou worden toegestuurd. Makaske betaalde niet, maar kan zich nog opwinden. Dat doet hij trouwens ook als de financiering van het boek ter sprake komt. Van de ge-

meente Avereest, de Avereester Rabobanken en het Anjerfonds kwamen aanzienlijke bijdragen om het boek, dat f 47,50 kost, uit te kunnen geven. De provincie Overijssel liet weten dat het boek een lokaal initiatief betrof en daarom buiten de 'spelregels' voor een bijdrage viel.

Hij vindt het een hele geruststelling dat het boek nu af is. 'Je bent bang dat je het niet goed doet. Het kan naar mijn gevoel als naslagwerk dienen'. Alle verzamelde gegevens konden worden nagetrokken in de dodenregisters in het Herinneringscentrum Kamp Westerbork, waartoe Makaske alle medewerking kreeg van conservator Hans Colpa. De gegevens klopten, op één sterfdatum na. Makaske heeft onder een zekere tijdsdruk moeten werken, omdat hij het boek beslist op 2 oktober dit jaar wilde kunnen presenteren. Uiteindelijk is het via een bevriende relatie niet moeilijk geweest om een uitgever te vinden, te weten Uitgeverij Servo in het Drentse Bunne, die wordt geleid door Maud Schuurke. Bij het doornemen van het manuscript concludeerde die als wel dat er een boek in zat. Wolters Noordhoff drukt 850 exemplaren op mooi papier, met een iets grotere letter dan gebruikelijk. Het laat zich aanzien dat de oplage van het boek, dat in de boekhandel en bij de auteur te koop is, wat aan de krappe kant is.